

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ

ՊԵՏԱՏԻՓՈՐՄԿԻ, ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԵՎ ԴՈՆԻ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ
ԿՑԱՆՔԸ 1920-1930-ԱԿԱՆ ԹԹ.

1920-ական թթ. Խորհրդային Ռուսաստանում հայ դրական-գեղարվեստական կյանքի ոլորտում լուրջ գերակատարություն են ունեցել նախ Պյատիգորսկի, ապա նաև Մոսկվայի գրական խմբակցությունները:

Պյատիգորսկի Հայ Գրական-գեղարվեստական խմբակցությունն ու նրա «Ալիք» գրական ժողովածուն ծնունդ են առել Ռուսաստանի, և մասնավորաբար, Հյուսիսային Կովկասի համար դժվարին հասարակական-քաղաքական ժամանակաշրջանում: Դա քաղաքացիական պատերազմի ամենաթեժ շրջանն էր՝ 1919 թվականին. «Տեղումս, այս տարւայ գարնան սկզբներում, հիմնեց Պյատիգորսկի Հայ Գրական-գեղարվեստական խմբակցութիւնը, որն իրեն նպատակ է դրել համախմբել իր շուրջը գեղարվեստի զանազան ճիւղերում գործող գաղութիս փոքրաթիւ երիտասարդներին, որոնք իրենց համեստ ոյժերով պիտի սպասաւորեն Հայրենի գեղարվեստին»¹: Այս նպատակով էլ Գրական-գեղարվեստական խմբակցությունը գործնական քայլեր է իրականացրել թատերական և երաժշտական ասպարեզներում՝ հիմնելով համապատասխան սեկցիաներ, իսկ ավելի ուշ հրատարակել գրական սեկցիայի «Ալիք» ժողովածուն: Ծնունդ առնելով բարդ ժամանակաշրջանում և Հայրենիքից դուրս՝ «Ալիք» գրական ժողովածուի հրատարակումը լուրջ ծախսերի հետ էր կապված: Այն տպագրվում էր Պյատիգորսկի տպարանատեր Գևորգ Սուքիասյանցի տպարանում, ով մեծապես աջակցում էր այդ գործին: Այս առթիվ ժողովածուի մեջ ընդգծվում է. «գրական որևէ հանդէսի հրատարակութիւնը Հայրենի երկրից դուրս՝ գաղութներում

¹ «Ալիք», գիրք 1, Պյատիգորսկ, 1919, էջ 3:

կրկնակի դժվարությունների հետ է կապւած: Ամենից առաջ նիւթերի կողմից. Հանքային Ջրերի հայ գաղութում պրոֆեսիոնալ գրողներ չկան, որպէսզի կարողանայինք աւելի ճոխացնել մեր ժողովածուի էջերը արժէքաւոր գրւածքներով»²:

Խմբակցութիւնն իր խոսքում, որը տպագրվել է որպես ժողովածուի նախաբան, ընդգծում էր. «ժամանակակից թանգութիւնը մեզ երբէք յուսահատութեան դռան չէ կանգնեցրել. մեզ մտավախութիւն պատճառողը եղել է գաղութի վերաբերմունքը դէպի մեր՝ մեծ ծախսեր կլանող գործը... Ի հարկէ, մենք այնքան էլ լաւատես հաւակնութիւն չունինք մեր այս ժողովածուի վերաբերմամբ, բայց, յամենայն դէպս, մեզ թւում է, որ նա որոշ հետաքրքրութիւն ներկայացնում է իրանից»³:

Ինչպես պարզորոշ երևում է վերոհիշյալ տողերից, Խմբագրութիւնն իրատեսորեն էր գնահատում «Ալիք»-ի հնարավորութիւնները, սակայն լի էր վճռականությամբ սկսված գործի հաջողության նկատմամբ «մանաւանդ քաղաքացիական այս պատերազմի ընթացքում, և երբ որ այդ դժւար ուղին հարթւած է, ինքնին դա ոգևորութեան մի աղբիւր է մեր ապագայ աւելի արգասաւոր գործունէութեան»⁴:

«Ալիք»-ի Խմբագրութիւնն իր կողմից նախապես աշխատակիցներին մատնանշել էր իրենց գործունեության մեջ կատարյալ ազատ և որևէ սահմանափակության մեջ չգնելու մասին՝ սկսած ուղղագրութիւնից մինչև ոճը, դարձվածքները և այլն: Նպատակը, գուցեև, արդարացված էր, քանի որ նորամուծութիւնների վերաբերյալ զգուշ մոտեցում էր ցուցաբերվում:

«Ալիք» ժողովածուն բաղկացած էր երկու բաժիններից՝ գրական և բանասիրական, ուր իրենց գրվածքներով հանդես էին գալիս բանաստեղծներ Վահրամ Զիթունին, Լևոն Բզնունին, Բ. Բաշինջաղյանը, Գ. Երկունին, Ար. Հովհաննիսյանը, արձա-

² «Ալիք», գիրք 1, Պյատիգորսկ, 1919, էջ 3:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

կագիրներ Մխիթար Հարությունյանը, Ե. Տեր-Մարտիրոսյանը, Ն. Տիրոսենցը և այլք: Գրական այս ուժերի մասնակցությամբ էլ «Ալիք» ժողովածուն որոշակիորեն իր շուրջը համախմբեց Հյուսիսային Կովկասի (Եկաաերինոզար, Արմավիր, Եսսենաուկի, Ռոմանովսկի և այլն) հայ գրական ուժերը:

Ակտիվ գործունեություն է ծավալել դրական խմբակցության թատերական սեկցիան: Գրական-գեղարվեստական խմբակցությունը 1919 թ. դեկտեմբերի 21-ին կազմակերպել է ներկայացում. «Թատերական սեկցիան այդ օրը խաղաց «Նաւթի ֆանտան» վոդևիլը...»⁵:

1920 թ. հունվարի 12-ին տեղի է ունենում խմբակցության դրական չորրորդ հավաքը՝ նվիրված «Ալիք» ժողովածուի առաջին գրքույկին: Այս հավաքույթի ժամանակ ունկնդրության են արժանանում Ե. Տեր-Մարտիրոսյանի «Մենություն» դրվածքը, որը ներկայացնում էր գյուղական տառապող ուսուցչի հոգեկան ապրումները և Վ. Զիթունու «Խաչված երազներ» ու «Ուրպես երկու մանուկներ» աշխատանքները:

1920 թ. հունվարի 26-ի Գրական-գեղարվեստական խմբակցության ընդհանուր ժողովը, լսելով գործունեության հաշվետվությունը, որոշում է կայացնում «Ալիք» ժողովածուի երկրորդ գրքույկի հրատարակման մասին:

Պետք է նկատել, որ Պյատիգորսկի Գրական-գեղարվեստական խմբակցությունը նշել է նաև հայ անվանի գրական և ազգային գործիչների հոբելյանները: Այսպես՝ «Ալիք»-ի առաջին գրքույկում անդրադարձ-հոգևած է գրվել Հ. Թումանյանի 50-ամյակի առթիվ, իսկ 1920 թ. ապրիլի 4-ին Խրիմյան Հայրիկի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ ծրագրվել էր հրատարակել միօրյա թերթ՝ ամբողջովին նվիրված հոբելյարին⁶: Գրական-գեղարվեստական խմբակցության կազմակերպած միջոցառումները նպատակ են հետապնդել նաև ապահովել նյութական բազա, նվիր-

⁵ «Ալիք», գիրք 2, Պյատիգորսկ, 1920, էջ 61:

⁶ Նույն տեղում, էջ 62:

րատվութիւններ, որոնց մասին ավյալները գետեղված են ժողովածուներում: Արդեն 1920 թ. սկզբին Հյուսիսային Կովկասը դառնում է քաղաքացիական պատերազմի հիմնական թատերաբեմ: Արգելակվում է նաև Պյատիդորսկի խմբակցութեան գործունեութեանը. «Փետրւարի 15-ին և 22-ին նշանակած հերթական հավաքոյթները չկայացան քաղաքական իրադարձութիւնների պատճառով»⁷:

Պյատիդորսկի Գրական-գեղարվեստական խմբակցութեան հետագա գործունեութեան և «Ալիք» ժողովածուի հրատարակութեան վերաբերյալ ավյալները բացակայում են: Քաղաքացիական պատերազմի այս վճռական փուլում փակվեցին մեծ թվով հայ պարբերականներ և համայնքային-հասարակական կառույցներ: Այս ճակատագրին արժանացավ նաև գրական այս խմբակը:

Չնայած իր կարճատև գործունեութեանը՝ Պյատիդորսկի Հայ Գրական-գեղարվեստական խմբակցութեանը որոշ չափով հաջողվեց համախմբել Հյուսիսային Կովկասի հայ գրական ուժերը, անհայտութիւնից հանել նրանց, կազմակերպել հրատարակութիւն և հրամցնել հասարակութեանը:

Խորհրդային տարիներին նշանակալի դերակատարութիւն ունեցավ Մոսկվայում հիմնված հայ գրական-գեղարվեստական «Մուրճ և մանգաղ» խմբակցութիւնը, որը 1920-ական թվականներին դարձավ Ռուսաստանում հայ գրական-գեղարվեստական մտքի կենտրոնը. «1922 թ. գարնանը մի խումբ հայ երիտասարդ գրականագէտների մէջ միտք յղացաւ համախմբել գրականութեան ու արւեստին նւիրւած նոր ու սկսնակ ուժերին»⁸: Խմբակի հիմնադիր և նոր անդամների 1922 թ. մայիսի 13-ի ընդհանուր ժողովում ընտրվում է ժամանակավոր վարչութիւն, իսկ օգոստոսի 4-ին կայացած ընդհանուր ժողովում ժամանակավոր վարչութեան փոխարեն հաստատվում է նոր վարչութիւն և

⁷ Նույն տեղում:

⁸ «Քուրա», Մոսկվա, 1923, N 1, էջ 13:

խմբագրական կոլեգիա: Վերջինիս գործունեությունն ամփոփվել է ներքին Հավաքույթների, Հրապարակային դասախոսությունների և երեկույթների հրատարակչական գործունեության մեջ:

Գրական խմբակի աշխատանքներին իրենց մասնակցություն են բերել Գուրգեն Հայկունին, Ա. Արշարունին, Ե. Տեր-Մարտիրոսյանը, Շամունցը, Աբովը և ուրիշներ: Հասարակական երեկույթների մասնակիցներն են դարձել տեղի հայ երաժշտական խմբակի անգամները, դրամատիկական ստուդիայի ուսանողները, ռուս պրոլետգրողների «Դարբնոց» (“Кузница”) խմբակցությունը և այլք: Դասախոսություններով հանդես են եկել՝ Գ. Հայկունին («Երեքի» դեկլարացիան և Ջարենցի ստեղծագործությունները), Հ. Գյուլի-Քեխյանը («Պրոլետարական պոեզիան») և այլն: 1922 թ. դեկտեմբերի 30-ին ի պատիվ համառուսական 10-րդ համագումարի հայ պատգամավորների կազմակերպված երեկույթին մասնակցել են Հայաստանի Ժողկոմխորհի նախագահ Ս. Լուկաչինը և Կենտգործկոմի նախագահ Ս. Համբարձումյանը:

Գրական խմբակցության հրատարակչական գործը, հակառակ հոռետես տրամադրություններին, գլուխ բերվեց մի փոքր ավելի ուշ. «Նիւթական միջոցների բացակայութիւնը, տպագրական, տէխնիկական ոչ բաւարար պայմանները, և այլն, այս ամենը, սակայն, չկասեցրին սկսած գեղեցիկ գործը»⁹:

Խորհրդային իշխանության առաջին իսկ տարիներից խորհրդահայ տարբեր համայնքներում սկսվեցին հրատարակվել պարբերականներ, այդ թվում՝ գրական հանդեսներ, ուր ամփոփվում էին հայ գրողների և ստեղծագործ ուժերի գրվածքները: Այդպիսի հրատարակություններից էր գրական-գեղարվեստական և սատիրական օրգան «Քուրա»-ն, որը հրատարակվում էր

⁹ «Քուրա», Սոսկվա, 1923, N 1, էջ 15:

Մոսկվայում և Հանդիսանում «Մուրճ և մանգաղ» գրական խմբակի Հանդեսը:

«Քուրա» Հանդեսը կոչված էր համախմբելու պրոլետարական ստեղծագործական մտքի փոքրաթիվ ուժերը, ապահովելու պրոլետարական մտավորականության և մշակութային կյանքի զարգացումը. «Պրոլետարական խաւերի ծնունդ-մտաւոր ուժերի բեզմնաւորումն և զարգացումը երաշխիք են, անշուշտ, որ վաղը բանւոր դասակարգի առաջ պիտի բացւին ու ծաղկին գիտութեան և գեղարւեստի նորանոր հորիզոններ...»¹⁰: «Քուրա» Հանդեսը, որի առաջին համարը տպագրվել է 1923 թ. մարտին, խմբագրում էր Գ. Հայկունին: Հանդեսի առաջին համարի առաջաբանում Գ. Հայկունին ներկայացնում էր Հայ պրոլետգրողների առջև ծառացած խնդիրը, այն է՝ Հանդես գալ պրոլետարական կուլտուրայի առաջապահ դիրքերում, դառնալ Հայ բանվորության զինակիցը:

«Մուրճ և մանգաղ» խմբակցության համանուն հրատարակչությունը, բացի մի շարք գրքերի լույսընծայումից, զբաղվել է նաև թարգմանություններով՝ Հայ ընթերցողին ծանոթացնելով ռուսական և համաշխարհային նորագույն, հեղափոխական դրականության հետ: Այս հրատարակչությունում տպագրվել է Գորկու «Մայրը», Պլեխանովի «Գեղարվեստը» և այլ աշխատություններ: Հրատարակչությունն իր նպատակներից մեկն էլ տեսնում էր տաղանդավոր, երիտասարդ սկսնակներին խրախուսելու, շնորհալի գրական ուժերին անհայտությունից հրապարակ հանելու մեջ, ովքեր որոշակի անցում էին կատարել դեպի պրոլետարական գրականություն:

Գրական-գեղարվեստական խմբակցությունը, ոչ առանց հպարտության, ընդգծում էր՝ բարենպաստ պայմանների դեպքում կարելի էր անել կրկնակին. «Մոսկվայի Գրակ.-գեղ. խմբակցութեան «Մուրճ և մանգաղ» հրատարակչութիւնը իր

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 1:

բովանդակալից ու սիրուն գրքերով արդէն բռնել է իր հանրագուտ ու պատաւոր տեղը հայ հրատարակչութեան պատմութեան մէջ: Եւ ոչ մի անաչառ պատմագիր այլեւս անգոր է լուութեամբ անցնելու հայ գրականութեան մէջ այդ փայլուն շինարարական ու ստեղծագործական գործի վրայից: Ամբողջ Ռուսաստանի ու Կովկասի հայ իրականութեան մէջ, չհաշւած պետական հրատարակչութիւնը, նա այսօր առաջինն ու միակն է»¹¹: Այնուամենայնիւ, խմբակցութիւնն իրավացիորեն գտնում էր, որ ամեն ինչ կատարյալ չէ, ուստի կուսակցական, հասարակական և գրական համապատասխան շրջանակներին կոչ էր անում գործովի գ հանդիսանալ այդ կարևոր ձեռնարկին:

Շարունակելով իր դրական գործունեութիւնը՝ Մոսկվայի Հայ Գրական-գեղարվեստական խմբակցութիւնը «Քուրա»-ի 2-րդ համարը լույս է ընծայում 1923 թ. հոկտեմբեր ամսին: Վերահիշյալ համարում, բացի գեղարվեստական բաժնից, տպագրված նյութերն ունեին տեսական և քննադատական բնույթ, որն առավել էր արժեւորում հանդեսը: Այս համարում Հայ Գրական-գեղարվեստական խմբակցութեանն ուղղված ողջույնի խոսքով հանդես է եկել ռուս պրոլետգրողների «Դարբնոց» խումբը՝ հայ գրողների «Մուրճ և մանգաղ» խմբակցութեանը համարելով ազգային փոքրամասնութիւնների միջև գործող փայլուն ու գործունյա գրական խմբերից մեկը¹²: «Քուրա»-ի հոկտեմբերի համարը ներկայացված էր գեղարվեստական, տեսական և քննադատական բաժիններով, ուր հանդես են եկել նոր գրական ուժեր (Մ. Դարբինյան, Բ. Սահակյան, Հ. Խաչանյան և այլոք), արծարծվել են տեսական այնպիսի թեմաներ ու հոգւածներ, ինչպիսիք են՝ «Պրոլետարական գրականութիւն» (Ի. Ֆիլիպչենկո՝ «Դարբնոց» խմբ. նախագահ), «Գեղարվեստի մասին» (Վ. Վանդեկ), «Արդի գեղարվեստական գրականութիւնը Հայաստանում» (Դր. Տեր-Սիմոնյան) և այլն:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 15:

¹² Նույն տեղում, 1923, N 2, էջ 51:

Հետաքրքրական է, որ արդեն 1928 թ. հոկտեմբերին հրատարակված «Քուրա»-ն ներկայանում էր որպես հասարակական-քաղաքական, գրական-գեղարվեստական, գիտական և քննադատական ալմանախ և ներկայացնում Մոսկվայի՝ Խորհրդային Հայաստանի կուլտուրայի տան հրատարակչությունը:

1928 թ. հոկտեմբերին «Քուրա»-ի հրատարակության վերսկսման առթիվ խմբագրությունը կրկին արժևորում է այն նպատակները, ինչը դրված էր դեռևս 1923 թ. «Քուրան» վորոշ չափով պիտի կարողանա իր վրա առնել P.C.Փ.C.P. -ում ապրող հարյուր հազարավոր հայ բանվորա-գյուղացիական մասսաների կուլտուրական պահանջները բավարարելու մի մասը: Քուրան՝ պիտի իրագործե շրջանիս կուլտուրական անհատ ուժերի կամ խմբավորումների ավելի լայն ու կուռ համախմբումը պրակտիկ, ստեղծագործական հողի վրա»¹³:

Փոքր-ինչ վերականգնված «Քուրա»-ն իր առաքելությունն էր դիտում պարբերական ալմանախներով հրապարակ հանել նոր ու մնայուն երկեր, բարոյապես և նյութապես խրախուսել վաստակավոր հայ գրականագետներին. «Քուրան՝ քաղաքական-հասարակական, գիտական, գրական-գեղարվեստական և քննադատական ալմանախներով պիտի բավարարե շրջանիս հայ մասսաների կուլտուրական լայն պահանջների նվազագույնը»¹⁴: «Քուրա»-ն վերահաստատում էր իր գործունեությունը՝ համաշխարհային հեղափոխական գրականության նմուշների թարգմանության ուղղությամբ ձեռնարկումները և դրանք դարձնելու լայն խավերի սեփականությունը: Այս ալմանախում տեղ էր գտել նաև Մոսկվայի հայ ուսանող Ա. Ալիխանյանի «Հայ ուսանողության անելիքները» հոդվածը, ուր բացահայտվում էր նոր իրողության պայմաններում հայ ուսանողության առաջադրվող խնդիրները: Ընդգծելով, որ Մոսկվան և Պետերբուրգը հայ մտավորականության և հեղափոխական գործիչների

¹³ Նույն տեղում, 1928, N 3, էջ 10:

¹⁴ Նույն տեղում:

առկա փոքր-ինչ ազատ ստեղծագործական աշխատանքի նկատմամբ. «գրական այդ կազմակերպությունն ու շատ ուրիշ գրական կազմակերպություններ ոչ մի առնչություն չունեն խորհրդային գրականության հետ և արգելակում են նրա լիարյուն զարգացումը: Կուսակցական Կենտկոմի նույն որոշմամբ 1932 թվին կազմակերպվեց խորհրդային գրողների միությունը, որը և հանդիսացավ այն միակ կազմակերպությունը, որտեղ հավաքվեցին խորհրդային գրականության լավագույն ուժերը»¹⁶: Դոնի հայ գրական ուժերը նույնպես անհիմն կերպով ենթարկվեցին հետապնդումների և «մերկացումների», որը 1930-ական թթ. տեղ գտավ խորհրդային գրական շրջանակներում: Առավել մեծ չափերով այդ հետապնդումները շարունակվեցին սուր բռնաճնշումների փուլում՝ 1937 թ., որին լայնորեն անդրադարձել է ժամանակի հայկական կուսակցական մամուլը: Այսպես՝ «Բուլշևիկ»-ը 1937 թ. հունիսի 6-ի համարում «Բուլշևիկյան անխնա քննադատությամբ մերկացնել թշնամուն» հոդվածում լուսաբանում է Դոնի Ռոստովի խորհրդային գրողների եռօրյա ժողովի արդյունքները. «3 օր անընդհատ գրողների և ընթերցողների ակտիվը քննարկում եր տրոցկիստական-ֆաշիստական գործակալության լրտեսական, դիվերսիոն, վնասարարական գործողությունը խորհրդային գրականության մեջ: Գրողների ժողովը պարզորոշ կերպով յերևան հանեց խորհրդային ժողովրդի այդ թշնամիների գործունեության ամբողջ էությունը առանձնապես մեր յերկրամասում»¹⁷:

Դոնի երկրամասի խորհրդային գրողների տեղական կառույցի հակախորհրդային գործելակերպի և գրաքննադատության բացակայության մեղավորությունը ժողովի մասնակիցները գրեցին տեղի ղեկավար կազմի վրա, որոնք մեծապես շեղել և սխալ ճանապարհի վրա էին դրել երիտասարդ ուժերին: Դոնի երկրամասում հակախորհրդային գործունեություն ծավալելու

¹⁶ «Բուլշևիկ», Դոնի Ռոստով, 1937, N 54, էջ 3:

¹⁷ Նույն տեղում:

մեղադրանքով ժողովը մերկացրել էր հայազգի մի շարք ստեղծագործողներին. «Զակրուտկինը (մանկավարժական ինստիտուտ) ժողովականների առաջ պարզեց Լինինի (քննադատ) կապերը ժողովրդի թշնամի Թաթուլովի հետ, թե ինչպես նա հրատարակված պուշկինյան ժողովածվում քողարկված կերպով տեղավորել երլրտես Թաթուլովի վնասարար հոդվածը: Թաթուլովի հակախորհրդային գործունեության փաստերի շարանում հիշատակվեց և այն, թե ինչպես իր մերկացման նախորդակում, պրոլետարական մեծագույն բանաստեղծ Մայակովսկու մասին արած զեկուցման մեջ նա աշխատել է կեղտոտել Մայակովսկու անունը, նսեմացնել նրա պրոլետարական պոեզիայի առաջնակարգ դերը: Ժողովում պարզվեց ժողովրդի թշնամիներ Վարդանյանի, Գողոբերիձեյի և ուրիշների քողարկված վնասարարական աշխատանքը, յերբ նրանք ամեն կերպ աշխատում էին իրենց ազդեցություն տակ առնել մեր յերիտասարդ, անգամ և լավ գրողներին»¹⁸:

Հետաքրքրական է, որ վերոհիշյալ ժողովում քննադատության են արժանացել ազգային փոքրամասնությունների շրջանում գրական կադրերի պատրաստման աշխատանքները, քննադատության և ինքնաքննադատության պակասը, որը հնարավորություն կբացեր վեր հանել թերացումները և չչեղվել ուղուց՝ «անադարտորեն» իրականացնելու համար կուսակցության գլխավոր գիծը խորհրդային գրականության մեջ:

«Բուլշևիկ»-ը հետագա համարներում ևս անդրադառնում է խորհրդային դրական այս կառույցի շրջանակներում տարվող «զտումներին», որին զոհ էին դառնում անգամ իրենք՝ «մերկացնողները»: Այսպես՝ 1937 թ. հոկտեմբերի 18-ին «Բուլշևիկ»-ն արտատպում է երկրամասի կենտրոնական մամուլում «Մոլոտ»-ում, հոկտեմբերի 15-ին Հ. Ղուկասյանի տպագրած «Գրականագետների» դիմակի տակ» հոդվածը, ուր «բացահայտված» էր երկրամասի հակախորհրդային հայ գրական խմբակն ու նրա

¹⁸ «Բուլշևիկ», Դոմի Ռոստով, 1937, N 54, էջ 3:

թշնամական գործունեությունը, որի համար իբրև թե տանիք էր ծառայել նաև հայալեզու կուսակցական օրգան «Բոլշևիկ»-ը: Վերոնշյալ հոգվածը սկսվում էր հետևյալ տողերով. «Ժողովրդի թշնամիները, բուրժուական նացիոնալիստները, քիչ վնաս չհասցրին յերկրամասի հայկական կուլտուրային և գրականությանը: Այժմ մերկացված լրտես և դիվերսանտ Ավագովը, որը յերկար ժամանակ գործում էր յերկրային (այժմ մարզային) «Բոլշևիկ» թերթում, անց էր կացնում բացահայտ վնասարարական հակահեղափոխական գիծ: Մաքսանենգությամբ քաշ տալով հակահեղափոխական-տրոցկիստական և ազգայնական «գաղափարներ», Ավագովն ամեն բան անում էր, վորպեսզի վիժեցներ յերկրամասի ռազմահազար հայ բնակչության կոմունիստական լուսավորությունը և դաստիարակությունը: ... Ավագովը մերկացված և անվնաս է դարձված, բայց նրա արմատները դեռ մինչև վերջ արմատախիլ չեն արված»¹⁹:

«Մոլոտ»-ում հանդես եկող Հ. Ղուկասյանը նույն պիտակավորմամբ մեղադրական է ներկայացնում «Բոլշևիկ»-ի մեկ այլ պատասխանատու աշխատակցի՝ Արսեն Հովհաննիսյանին, որին անվանում է անսկզբունք և բարոյազուրկ, իրեն «պոետ» հորջորջող անձնավորություն: Ա. Հովհաննիսյանի ծանոթությունը Դոնի հայ գրական և քննադատական այն շրջանակի հետ, որոնց թվում էին Թաթուլովն ու Վարդանյանը, նրան դասում էր հակաժողովրդական-թշնամական գրական ճամբարի շարքը. «Հայտնի յե, որինակ, վոր տրոցկիստական դիվերսանտ Վարդանյանը, վորը գործում էր Տազանրոգում, շատ հետաքրքրվում էր Հովհաննիսյանի անձնավորությամբ: Ժողովրդի թշնամի Թաթուլովի հետ միասին Տազանրոգում նա կազմակերպեց այդ խորամանկի «ստեղծագործական» յերեկույթները... Իրականում Հովհաննիսյանի ամբողջ ստեղծագործությունը— դա բացահայտ հակահեղափոխական-տրոցկիստական մաքսանենգություն է:

¹⁹ Նույն տեղում, N 100, էջ 2:

Նա ունի մի քանի «գրական աշխատություններ»: Այդ գրքերում քաշ ե տրվում զգվելի ֆաշիստական զրպարտություն խորհրդային ժողովրդի և մեր յերկրի դեմ»²⁰: Այնուհետև հոգվածում մեջտեղ էր բերվում Ա. Հովհաննիսյանի ստեղծագործություններն ու անդրադարձ կատարվում գրանցում թույլ տրված «չեղումներին»:

Հակահեղափոխական գրական գործունեության մեղադրական էր ներկայացվում «Բոլշևիկ»-ի մեկ այլ աշխատակից և Դոնի Ռոստովի մանկավարժական ինստիտուտի դասախոս Եդոր Բարսեղյանին. ««Բոլշևիկ» խմբագրության մոտ շահատակում ե մի ուրիշ «գրականագետ», ոմն Յեգոր Բարսեղյան, իր սեփական խոստովանությամբ, Հովհաննիսյանի «անփոխարինելի բարեկամը»: Այս «պրոֆեսորը» զրպարտիչ յելույթներում կուսակցության, խորհրդային պետության և կոլխոզնիկների դեմ ոչ միայն հետ չի մնում, այլ նույն իսկ գերազանցում ե իր զինակից Հովհաննիսյանին: 1934 թվին նա լույս ե ընծայում «Ունեվոր կյանքի ուղին» բրոշյուրը»²¹: Ե. Բարսեղյանի վերոնշյալ աշխատությունը դիտվում էր որպես բացահայտ սադրանք՝ ուղղված լենինիզմի և կոլտնտեսային կարգերի դեմ. «Բրոշյուրում անամոթաբար և դիտավորյալ կերպով խեղաթյուրված են ընկեր Ատալինի աշխատություններից բերված մեջբերումները: Մի տեղում թույլ ե տրված բառերի ուղղակի թշնամական տեղադրություն: Ուրիշ տեղում Բարսեղյանը ցինիկաբար պնդում ե, վոր իբր թե «սերմային ֆոնդի գտման հետևանքով մեր դաշտերը ծածկվեցին մոլախոտով» (եջ 24) և այլն, և այլն»²²: Ե. Բարսեղյանի երկրորդ աշխատությունը՝ «Աշխատանքի սոցիալիստական ձևերը», որն Ավագովի խմբագրությամբ լույս էր տեսել 1933 թ., դիտվում էր հակաստալինյան և լի նրա քաղաքական-գաղափարական հակառակորդ Տրոցկու ընդգծված ցիտատներով. «Նա

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ Նույն տեղում:

²² Նույն տեղում:

(նկատի է առնվում աշխատությունը — Հ. Ա.) նույնպես լի յետրոցկիստական զրպարտիչ հարձակումներով ընդդեմ կոմունիստական կուսակցության, ընդդեմ պրոլետարական դիկտատուրայի: ... Այդպես են Հովհաննիսյանի և Բարսեղյանի իսկական դեմքերը, վորոնք խորհրդային գրականագետների դիմակի տակ թագնվել են հայկական «Բոլշևիկ» թերթում: Այստեղ նրանք անպատիժ կերպով անում են իրենց գարշելի, հակահեղափոխական գործը»²³:

«Մոլոտ»-ի էջերում տպագրված «բացահայտումներն» առիթ դարձան, որպեսզի «Բոլշևիկ»-ի խմբագրական կազմին՝ Մ. Գիգոյանի գլխավորությամբ, թերթի կուսկազմակերպության 1937 թ. հոկտեմբերի 16–17-ի ժողովում մեղադրանք ներկայացվի հակահեղափոխական մտքեր և քաղաքական սխալներ թույլ տալու համար. «Համարել հաստատված, որ մի շարք հակահեղափոխական գրքեր հրատարակված են «Ազով-Սեծովյան հրատարակչության» հայկական բաժանմունքի նախկին խմբագիր Հ. Պոտենցի կողմից, վորի մասին հաղորդել ՀԿ(Բ)Կ Յերևանի քաղկոմին վորտեղ ներկա ժամանակ նա գտնվում ե»²⁴:

Բացահայտ հակահեղափոխական գործունեության մեղադրանքով Արսեն Հովհաննիսյանին կուսժողովը հեռացրեց թերթի խմբագրակազմից և Խորհրդային գրողների միության մարզային բաժանմունքի առջև հարց բարձրացրեց նրան անդամությունից հեռացնելու վերաբերյալ, իսկ Նգոր Բարսեղյանի վերաբերյալ բոլոր նյութերը որոշվեց հանձնել այն կուսկազմակերպությանը, ուր նա գտնվում էր:

«Մոլոտ» թերթի էջերում «բացահայտված» և «հակահեղափոխական», «ժողովրդի թշնամի» որակումները ստացած գրականագետները, որոնք իբրև թե բույն էին դրել «Բոլշևիկ»-ի խմբագրությունում, ինչպես պարզվեց 1938 թ., զրպարտության զոհ էին: Այսպես՝ «Բոլշևիկ»-ի 1938 թ. փետրվարի 11-ի համա-

²³ Նույն տեղում:

²⁴ Նույն տեղում:

րում տպագրված «Զրպարտողը մերկացնողի դիմակի տակ» հոգ-
վածում բացահայտվում է ոչ միայն «Բոլշևիկ»-ի, այլ նաև «Մո-
լոտ»-ի արդեն նախկին աշխատակից Հ. Ղուկասյանի զրպարտիչ
գործունեությունը: Հոգվածում սուր քննադատության է արժա-
նանում մամուլի միջոցների անհարկի շտապողականությունը,
ինքնաապահովագրման տրամաբանությունը՝ թերթի էջերում
նմանօրինակ հոգված գետեղելու համար: Միևնույն ժամանակ
իրավացիորեն նշվում էր, որ հապշտապ և հախուռն «որոշման»
հեղինակները, խորամուխ չլինելով գործի էությունը, իրենք են
ինքնաքննադատության և զգաստության ոչ պատշաճ դրսևո-
րում հանդես բերել. «Նույն հանցագործ վերաբերմունքն է
ցույց տվել Արսեն Հովհաննիսյանի նկատմամբ նայել խորհրդա-
յին Գրողների Միության Ռոստովի բաժանմունքը: Վերջինիս
համար բավական է յեղել «Մոլոտի» հոգվածը և «Բոլշևիկի»
կուսակցական ու կոմյունիստական կազմակերպության վորոշու-
մը, վորպեսզի կենդանական ահով բռնվեր, առանց ծանոթանա-
լու Հովհաննիսյանի գրվածքների ու սխալների հետ և նրա բա-
ցակայությունը վորոշում հաներ գրողների Միության թեկնա-
ծությունից հեռացնել Արսեն Հովհաննիսյանին»²⁵: Շարունակե-
լով իրականության փակ կողմերի բացահայտումը՝ քննադատ-
վում են Ա. Հովհաննիսյանին ներկայացված մեղադրանքները.
«Այն, վոր 1935 թվին Տագանրոգի կուսքաղաքային կոմիտեն,
վորի քարտուղարն էր այդ ժամանակ ժողովրդի թշնամի
Ա. Վարդանյանը, կազմակերպում է այդ ժամանակ Ռոստովում
գումարված գրողներին կոնֆերանսին մասնակցող 17 գրողնե-
րից գրական յերեկո, վորտեղ մասնակցում է նաև Արսեն Հով-
հաննիսյանը: Զրպարտչի համար բավական է միայն, վոր յեղել
է դրական յերեկույթ, վորտեղ մասնակցել է Արսեն Հովհաննիս-
յանը... վորպեսզի նրան թշնամիների շարքը դասի»²⁶:

²⁵ Նույն տեղում, 1938, N 14, էջ 3:

²⁶ Նույն տեղում:

Զրպարտության զոհ դարձած Արսեն Հովհաննիսյանի ազնիվ անունը վերականգնվեց միայն ամիսներ անց. «Պետք է անցներ յերեք ամիս, վորպեսզի կոմյերիտմիության քաղաքային կոմիտեն քններ այդ հարցը և ստոր զրպարտության զոհ դարձած Արսեն Հովհաննիսյանին վերականգնեց կոմյերիտմիության շարքերում»²⁷:

Այսպիսով, 1920-ական թթ., հանձին Պյատիդորսկի և Մոսկվայի Հայ գրական-գեղարվեստական խմակցությանների և նրանց «Ալիք», «Քուրա» հրատարակությանների, ռուսահայ գրական կյանքում երևան եկավ նկատելի աշխուժություն:

Պյատիդորսկի Հայ գրական խմբակցությունը հիմնադրվեց և գործեց հասարակական-քաղաքական ըարգ պայմաններում, սակայն կարողացավ իր շուրջը համախմբել Հյուսիսային Կովկասի Հայ գրական փոքրաթիվ ուժերին, կազմակերպել հրատարակչություն, անհայտությունից փրկել և ուղղորդել Հայ գրական կյանքի թեկուզև փոքրիկ ուժերը:

Մոսկվայի Հայ Գրական-գեղարվեստական խմբակցությունն ու նրա «Քուրա» հանդեսը շուրջ աշխուժություն մտցրեցին ոչ միայն Մոսկվայի Հայ մտավոր կյանքում, այլև դարձան այն օղակը, որի շուրջ համախմբվեցին գրական-գիտական նշանակալի ուժեր: Այս գրական կողմերով հանդերձ «Քուրա»-ն ներկայացնում և քարոզում էր Հայ պրոլետարական գրականությունը և ժամանակի գաղափարական-քաղաքական հայացքները, ուր բացակայում էին գրական, հասարակական, գաղափարական ազատությունն ու բազմակարծությունը: Այնուամենայնիվ, այդ հանգամանքը չի նսեմացնում «Քուրա»-ի արժեքն ու կարևորությունը, որը 1920-ական թթ. կարողացավ ուղղություն տալ Մոսկվայի Հայ գրական կյանքին:

1930-ական թթ. Գոնի Հայ գրական կյանքում հետաքրքրական իրողություններ էին տեղ գտել, որոնք ցավալիորեն դուրս են մնացել ուսումնասիրողների տեսադաշտից: Այստեղ կան Հայ գրական կյանքին անհայտ բազմաթիվ անուններ,

²⁷ Նույն տեղում:

որոնք 1930-ական թթ. խորհրդային ամբողջատիրական մեքենայի և «գաղափարախոսության» զոհը դարձան: 1930-ական թթ. ամբողջ Միությունում տեղ գտած բռնաճնշումներն ու «մերկացումներն» իրենց չընթացող մեջ առան նոր-նոր կազմավորվող Դոնի հայ գրական ուժերին, որոնց գործունեությունը որակվեց հակապետական, հակաժողովրդական, հակահեղափոխական և այլ պիտակներով:

1930-ականներին լայն կիրառություն գտած «թշնամիների որոր» իրականացվում էր զրպարտությունների և սադրանքների անմաքուր եղանակով:

Դեռևս բազում անհայտ էջեր կան խորհրդահայ գրական կյանքի ամբողջական և իրական պատկերը վեր հանելու համար, այնուհանդերձ ակնհայտ է, որ այս ասպարեզում ևս խորհրդահայ համայնքներում նկատելի էին տեղաշարժերը:

ОГАНЕС АЛЕКСАНИЯ
ИИ НАН РА

ЛИТЕРАТУРНАЯ ЖИЗНЬ АРМЯН ПЯТИГОРСКА, МОСКВЫ И ДОНА В 1920-1930-х ГГ.

РЕЗЮМЕ

В 1920-1930 гг., после установления и упрочения Советской власти, в армянских общинах издавались новые печатные органы, которые играли огромную роль в консолидации армянского населения.

Литературную жизнь армян РСФСР в 1920-1930-е годы развивали кружки Пятигорска, Москвы и Ростова-на-Дону. Репрессии 1930-ых годов не обошли стороной и литературные кружки армян. Издавались литературные журналы "Алик" (Пятигорск) и "Горн" (Москва).